

TIDSSKRIFTET FØNIX

Ritualets nødvendighed

KRISTOFFER GARNE
Cand.theol., sognepræst

FØNIX ARG. 2021, s. 157–168

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Ritualets nødvendighed

TITLEN PÅ DENNE ARTIKEL, "Ritualets nødvendighed", har jeg ikke selv fundet på. Den blev givet mig som oplæg til et foredrag. Men den rammer noget essentielt. Ritualer er nødvendige: For enkeltpersoner, for familier, for grupper, for samfund, for religioner.

Men ritualer er også uomgængelige. Uden gentagne handlinger ville der ikke være kontinuitet i vores liv. Uden fælles handlinger ville vi ikke kunne høre sammen.

Med disse to indledende bemærkninger er det allerede antydnet, at ordet 'ritual' dækker over så mange forskellige ting, at alt ender med at kunne betegnes som ritualer eller som havende rituel karakter. Dermed risikerer ordet at være uden som nogen som helst prægnant betydning. Jeg ser ingen vej uden om dette problem, og jeg kan ikke finde et bedre ord til at dække over dette grundlæggende menneskelige forhold.

Derfor vil jeg heller ikke her til indledning komme med nogen præcis definition af ordet ritual ud over den følgende, som forsøger at ramme den hverdagsproglig betydning af ordet i bred forstand: *Et ritual er en bestemt handling udført af en eller flere personer på et bestemt tidspunkt, i en bestemt anledning og/eller på et bestemt sted.*

Denne meget generelle definition er ikke i modstrid med, men kan også indbefatte den mere specifikke betydning af ordet ritual, som man kan finde i ordbogen, og som også er den oprindelige betydning af det latinske ord *ritus*: *Et ritual er en religiøs handling, eventuelt med en specifik symbolsk betydning.*

Det er i spændingsfeltet mellem denne mere generelle og denne mere specifikke betydning, at jeg vil forsøge at indkredse, hvad ritualer er, hvorfor de er nødvendige, og hvorfor det er vigtigt at have ordentligt blik for dem. Det er mit indtryk, at det har vi ikke altid. Hverken i psykologisk, politisk eller teologisk henseende.

I det følgende prioriterer jeg at brede blikket så meget ud som muligt frem for at komme med klare distinktioner. Sådan mener jeg, at vi bedst kan få øjnene op for, at der er en sammenhæng mellem ritualer i den generelle og i den specifikke forstand. Det er ikke, hvad vi tænker, men hvad vi gør, der definerer os som mennesker og som samfund. Vores religion viser sig ikke kun i ord, men også i gerning. Med vores vaner og handlinger tilbyder vi bevidst eller ubevidst bestemte værdier og medvirker dermed til at fastholde bestemte, normative opfattelser af virkeligheden.

Min egen baggrund for at interessere mig for ritualer og ritualteori er det forhold, at jeg som præst primært arbejder som ritualforvalter, selvom min teologiske uddannelse ikke rigtig har forberedt mig til denne funktion, hverken teoretisk eller praktisk. Men gennem denne indgang til spørgsmålet er jeg også blevet opmærksom på og interesseret i ritualer på et mere grundlæggende plan, som vil være fokus i det følgende, hvor det teologiske perspektiv snarere er til stede som horisont og vandmærke end som genstand.

Jeg har skrevet en del om ritualer i forskellige sammenhænge, men ikke tidligere forsøgt en mere principiel sammenfatning som denne. Jeg prøver at fremstille sagen så enkelt og klart som muligt og ”med mine egne ord”. Alt for mange navne på teoretikere, begreber og fremstillinger af divergerende synspunkter kan nemt komme til at forvirre sagen. Derfor fraviger jeg den almindelige praksis med at komme med henvisninger mv. undervejs og har i stedet lavet en kommenteret liste med udvalgt litteratur til slut.

Jeg forsøger først at beskrive menneskets rituelle handlinger og deres psykologiske betydning i en mere grundlæggende forstand. Derefter indkredser jeg, hvad ritualer er i en mere specifik religiøs forstand. Mod slutningen breder jeg igen blikket ud og forsøger at betragte mere jordnære dagligdags handlinger i lyset af vores viden om religiøse ritualer. Dette fører mig til sidst til at pege både på nødvendigheden af ritualekritik, men også på uomgængeligheden af ritualer overhovedet.

1. Ritualers oprindelse

Hvor kommer ritualer fra? Det fortaber sig i det uvisse. Eller sagt på en anden måde: I den brede forstand af ordet kan der ikke tænkes noget menneskeligt fællesskab uden ritualer. Rituel adfærd er indskrevet i vores DNA. Det er en del af vores biologiske og evolutionære arv, og på det rituelle plan kan vi både finde adfærd, der forener os med og adskiller os fra dyrene.

For et rationelt synspunkt kan det meste af det, vi vil karakterisere som ritualer, forekomme unyttigt. Men derfor kan det godt have en vigtig funktion i den samlede organisme eller det totale system.

Tag for eksempel dyreungers, inkl. menneskebørns, leg. Det er ikke bare meningsløst tidsfordriv. Her opøver og træner ungerne deres kropslige, emotionelle og kreative udfoldelsesmuligheder. Her afprøver de mulige scenarier og mulige verdener. Og her får de en pause, dels fra den mere formålsorienterede adfærd, der skal sikre selvopretholdelsen, dels fra alle

de handlinger, omgivelserne forventer af dem. Ligesom vi har brug for søvn for at hvile og tanke op, kan vi have brug for leg og ritualer. Enhver, der har prøvet virkelig at give sig hen i legen med barnet, ved, at det kan være både sjovt og lærerigt, men også, at man ikke nødvendigvis får mindre, men snarere mere energi af det.

Ritualer er altså voksnes måde at lege på – at sætte den formålsorienterede adfærd på pause en stund for at kunne holde ud at vende tilbage til den på ny. Men ritualets betydning eller funktion er ikke udtømt med denne bestemmelse af det som en alternativ bevidsthedsform til den primære, formålsorienterede adfærd.

Mennesket er et sammensat væsen med en lang forhistorie. Vi er sammensat af flere elementer. Lad os for nemheds skyld følge den antikke tæknings inddeling af mennesket i tre dele: krop, sjæl og ånd, selvom al moderne forskning peger på, at de forhold, der sigtes til med ordene sjæl og ånd, også er kropsligt og biologisk forankrede. Og det er netop pointen ved ritualer. De skaber forbindelse mellem det kropslige plan, mennesket deler med sin fysiske omverden, og det sjælelige og åndelige plan, der tilsyneladende adskiller os fra resten af den fysiske verden, men samtidig forbinder os på tværs af fysiske afstande.

Mennesket er krop. En velsmurt kødklump af en organisk maskine. Langt de fleste opgaver, kroppen udfører, gør den helt af sig selv, uden at vores bevidsthed er med. Men kroppen kan og skal også trænes til at udføre bestemte funktioner, der både strider imod og er i direkte kontinuitet med den mere eller mindre automatiske selvopretholdelsesdrift. Hvordan lærer kroppen det? Det gør den gennem gentagne handlinger, gennem fortsat afprøvelse og forfinelse af bestemte teknikker. Enhver, der kan huske, hvordan man lærte at skrive bogstaver eller spille et instrument, kan erindre sandheden i ordene: Øvelse gør mester. Der opnås fremskridt gennem gentagne handlinger. Deraf kan man forklare det gentagne rituals opståen. Gentagne handlinger skaber fremskridt og sikrer stabilitet i udførelsen af både basale og specialiserede teknikker. Derfor er det også meget forståeligt, at mennesker har alle mulige mere eller mindre tvangsprægede handlinger, som de skal udføre og gentage i bestemte situationer. Den diagnosticerbare lidelse OCD er ikke en undtagelsestilstand fra såkaldt almindelige menneskers adfærd, men et ekstrem, muligvis overdrevet eller forstyrret, udslag af den menneskelige organismes meningsfulde trang til gentagelse.

Mennesket er sjæl. Vi har sprog og bevidsthed. Vi kan udtrykke os gennem andet og mere end kropslig gestik. Vi kan i et vist omfang forføje over kroppen ved viljesbeslutninger, og vi kan reflektere bevidst over vores egen og andres adfærd. Disse evner er ikke kommet ud af ingenting. Lige-

som de kropslige teknikker er de udviklet gennem gentagen praksis, hvormed der langsomt er blevet opøvet nye evner og har etableret sig bestemte konventioner, så man ikke skal begynde på bar bund hver gang.

Mennesket er ånd. Vi er forbundet i en oversjælelig sfære, hvormed vi kan kommunikere med hinanden og med noget svært definerbart mere-end-os-selv. Dette er igen ikke noget, der kommer ud af det blå. Vi kan kommunikere med hinanden, fordi vi har lært at mødes om noget bestemt, fordi vi har udført bestemte handlinger, hørt, smagt, set, lugtet, følt bestemte ting og er blevet stiltiende enige om bestemte konventioner, hvormed vi omgås disse ting. Evnen til overhovedet at kommunikere og være fælles om noget opstår altså gennem rituelle handlinger.

Nogle mener så, at det specifikt religiøse ritual er opstået som et restprodukt af disse sjælelige evner og menneskelige sammenkomster, hvor sproglige og sociale konventioner er opstået og fastholdt. Men man kan med god ret spørge, om denne socialitet overhovedet var blevet til, hvis ikke mennesket havde haft noget mere-end-os-selv at mødes om. Snarere end at religion er et restprodukt af den menneskelige udvikling, kunne den forstås som en grundlæggende drivkraft i den menneskelige udvikling. Eller måske er det bedre at sige, at religion er en integreret del af socialiteten, selvom guderne har skiftet navne fra Odin, Moder Jord eller Helligånden til demokrati, forbrug eller blot "fællesskabet".

Der er altså gode grunde til at betragte ritualen som en af menneskets grundlæggende handlinger på linje med søvn, spisning, arbejde og avl.

2. Ritualers psykologiske betydning

Det er, som antydnet ovenfor, efterhånden en etableret sandhed i de mest forskelligartede videnskaber, at der foregår meget mere under overfladen, end bevidstheden kan fornemme. Den vågne, dagligdags jeg-bevidsthed er blot toppen af det isbjerg, som mennesket er. Vi føler, før vi tænker. Vi ræsonnerer og udfører præcise opgaver med en ganske begrænset del af vores hjernekapacitet, mens en hel masse andre ting sker mere eller mindre af sig selv. Vi har ikke direkte adgang til bevidst at overskue "det store billede", men vores kropslige og sjælelige system er altid-allerede i gang med det.

Ifølge visse psykologiske teorier om det ubevidste er den menneskelige sjæl – eller psyke (det græske ord og den tekniske term for det samme forhold) – et selvregulerende system. Hvis mennesket er på afveje, forsøger sjælens ubevidste del at sende bevidstheden tegn af alle slags. Det kan give sig udslag i affekter og indfald, i tvangspræget adfærd og i drømme, der

trænger sig på med et bestemt indhold. Det er ikke tegn på usunde udsving fra den normale ligevægtstilstand, men netop et sundhedstegn: Sjælen forsøger at skabe balance gennem selvregulerende eller disciplinære tiltag, der skal sikre menneskelig harmoni.

Men netop fordi disse meddelelser kommer fra det ubevidste, er de ikke umiddelbart tilgængelige for det bevidste, rationelle sprog. Mens bevidstheden arbejder med mere eller mindre håndgribelige ord, begreber og udtryk, arbejder det ubevidste med mere uhåndgribelige billeder, symboler og indtryk.

Ritualer og de symbolske forestillinger, der er knyttet til dem, kan ud fra denne psykologiske teori således siges at være en måde at omgå det indre via det ydre. Der skabes kontakt til det ubevidste gennem omgang med forestillinger og handlinger, der gør og siger mere ved os end ord og tanker. Ud fra dette synspunkt er forudsætningen for en sund sjæl i et sundt legeme en aktiv deltagelse i rituelle praksisser – eller en beherskelse af andre tilsvarende teknikker og bevidsthedsformer, evt. assisteret af en terapeut, guru eller anden form for vejleder.

3. Ritual eller kultur

Hermed er også antydnet, at grænserne mellem egentlige ritualer i mere snæver forstand og kulturudtryk i bred forstand er flydende og svære at trække eller i bedste fald overlappende. Når jeg derfor nu vil nærme mig en behandling af ritualer i en mere snæver eller specifik religiøs forstand, kan det være nyttig med nogle forsøgsvisse afgrænsninger af, hvad et ritual er i forskel til for eksempel et kunstværk, et teaterstykke eller en anden form for kulturel genstand eller begivenhed – velvidende at grænserne kan være flydende. Jeg har sammenfattet disse afgrænsninger i fire punkter.

1) I et ritual er man altid deltager, aldrig blot betragter.

2) I et ritual er man altid modtager af dets budskab, også selvom man selv er med til at formidle det.

3) I et ritual er man underordnet nogle bestemte spilleregler og bestemte symbolske betydninger, som man i kraft af sin deltagelse accepterer, uanset hvad man måtte tænke i sit indre.

4) I et ritual indgår man selv som en del af det samlede puslespil, således at ritualet sigter mod at forandre noget ved en.

Endelig kan man også fremhæve det aspekt, at et ritual på samme måde som kunst, men ofte i mere eminent grad pga. den kropslige aktivitet, giver mening på et dybere plan og derfor kan rumme et overskud af betydning, som giver plads til en høj grad af fortolkning.

4. Ritualer og religion

Mennesket har altid haft religion, og ritualer har altid været en grundbestanddel af denne religion. Ritualer har derfor en afgørende betydning i ethvert samfund – også i de såkaldt sekulære af slagsen. Ritualerne binder sammenfundets medlemmer sammen, og de tjener som markeringer af afgørende begivenheder.

Man kan grundlæggende betragte ældre samfunds ritualer, ikke mindst de helt centrale ritualer, hvor der bliver ofret noget til guderne, ud fra to perspektiver: 1) et nytteperspektiv og 2) et taknemmelighedsperspektiv.

1) *Do ut des*, sagde romerne. Jeg giver, for at du skal give. Hvis guderne, der styrede verdensslaget gang, blev givet noget godt, ville der nok være større sandsynlighed for, at de også ville give noget godt igen på et andet tidspunkt. Sådan kan vi jo også mere eller mindre bevidst tænke, når vi gør hinanden tjenester og giver hinanden gaver.

2) Men der er meget, der tyder på, at denne nyttetænkning ikke er den primære forståelse af ritualer. Når guderne skal have noget igen, får de jo i sagens natur tilbage af det, de selv har givet. Derfor kan ritualer snarere end et udtryk for håb om at opnå en bestemt effekt betragtes som en taknemmelighedsgestus, hvormed guderne får noget af det tilbage, de har givet, og mennesket anerkender gudernes ret og magt og deres egen plads som modtagende.

Det, der forbinder disse to perspektiver, er det relations-skabende, det forhold, at der oprettes og vedligeholdes forbindelser – mellem mennesker og guderne, og mellem menneskene imellem, idet de går ind under den samme fortælling og udfører de samme handlinger.

De gentagne rituelle handlinger i et fællesskab eller et samfund har altså den funktion at *etablere og stabilisere* et socialt bånd formidlet via en højere symbolsk orden ('det guddommelige') udtrykt i og stadfæstet ved netop den rituelle handling.

Men der findes også en anden type ritualer i ethvert samfund, nemlig dem der har til opgave at hjælpe os med at *orientere* os og beskrive eller bevirke en *transformation*. Disse orienterende og forvandlende ritualer kan man også med et klassisk udtryk kalde for overgangsritualer.

De fleste samfund har i hvert fald fire afgørende overgangsritualer, der finder sted i et menneskeliv: Ved fødsel, pubertet, ægteskab og død. Disse ritualer har til opgave at vise for alle de tilstedeværende, at noget nyt og afgørende finder sted, hvilket man let kunne glemme, hvis man ikke tog en

pause fra hverdagslivet og markerede det. Samtidig bevirker de selv en forvandling af deltagerne, idet de nu i fællesskabets øjne fra og med det rituelle øjeblik indtager en ny position.

Ved fødselsritualet markeres det, at barnet er kommet til verden, og at det nu indtager en plads i samfundet og gør fordring på opmærksomhed og omsorg. Derfor er navngivningen så nært knyttet til fødselsritualet, fordi det er her, det stadfæstes, at det ikke kun er en tilfældigt biologisk kødklump med materielle behov, men også et bestemt kulturelt væsen med åndelige behov. Samtidig tildeles forældrene og alle andre deltagere nu en rolle som pårørende med ansvar for det lille barn.

Ved pubertetsritualet markeres det, at de voksne ikke længere har det fulde ansvar for barnet, der nu forventes at kunne stå på egne ben. Der er jo ikke et biologisk fastlagt tidspunkt for, hvornår denne overgang er fuldbyrdet. Vi ville nok sige, at det var ved myndighedsalderen, men når dette overgangsritual ligger tidligere, er det jo, fordi det unge menneske med kønsmodenhedens indtrædelse begynder at tage de første skridt ind i de voksnes rækker, både biologisk og socialt. Samtidig skal omgivelserne have lang tid til at vænne sig til, at der af barnet kan blive en voksen. Ved ritualet rives sløret fra alles øjne, så de kan begynde at indse dette – og det unge menneske stilles forventninger om større ansvarlighed og nye manerer.

Ved ægteskabsritualet forlader en mand eller kvinde sin tidligere sociale sammenhæng og binder sig til sin ægtefælle. Det er både nødvendigt at sige til sig selv og sin kommende partner, men bestemt også til alle de andre, der nu ikke kan lægge beslag på den viedes tid og kræfter på samme måde som hidtil.

Et begravelsesritual er naturligvis for de efterladtes skyld og ikke for den døde. Men hvis ikke den døde helt bogstaveligt flyttes fra et sted til et andet, kan de efterladte have svært ved at indse, at de nu må klare sig uden afdøde. Man taler om den døde i nutid helt indtil begravelsen. Først derefter kan man tale i datid. Livet leves i en lang uafbrudt strøm, og derfor er der behov for at sætte skel i denne uafbrudte bevægelse, som livet er, for at få et nogenlunde overblik over det og en fornemmelse af, hvad der er op og ned.

Overgangsritualer er særlig velegnede til at give os blik for et rituals grundlæggende struktur, som forløber i tre faser, som man kan kalde 1) udskilning, 2) afsondring, 3) indslusning. Ved et ritual tages man ud af sin standard-situation og befinder sig i et afgrænset rum i en afgrænset tid, mens ritualet står på, og når man så man bliver sluset ud igen, er man ikke den samme, som man var før. Man er blevet forvandlet.

Ritualer skaber og opretholder ikke kun fællesskaber, de giver os også orienteringspunkter i det brogede felt, livet og samfundet er. Og de forvandler os. Ritualer gør noget med og ved os.

Derfor må ethvert samfund have ritualer, og hvis man ønsker at udkonkurrere en bestemt religions magt og indflydelse, må man tilbyde rituelle alternativer.

5. Ritualer i samfundet

At ritualer forvandler, gælder i eminent grad for overgangsritualer. Men det gælder sådan set også i mindre skala for enhver rituel handling, man udfører eller deltager i. De gør noget ved en, lige så langsomt. Vaner har magt. Det har betydning, hvilke handlinger man udfører, og hvilke sammenhænge man indgår i. Man bliver formet af det, man gør, og af det, man omgiver sig med. Hver gang, man udfører en bestemt handling på et bestemt sted i en bestemt anledning, bevæger man sig igennem de tre rituelle faser, jeg nævnte ovenfor, og bliver dermed en lille smule forvandlet.

Andre ord for det religiøse forhold, der sigtes til med ordet ritual, er gudstjeneste, ceremoni, dvs. hellig handling, eller det 'at dyrke noget'. På engelsk bruger man, både som samlebetegnelse og som specifik betegnelse for den kristne gudstjeneste, ordet *worship*, der er beslægtet med det danske ord 'værdsætte'.

Disse forskellige ord for det samme, siger noget om, at ritualer også handler om og har indflydelse på det, vi anser for det vigtigste her i livet. I ritualer tilbeder vi bestemte idealer, dyrker bestemte forestillinger, hylder bestemte handlinger som hellige, værdsætter bestemte ting frem for andre.

Det er så her, at den direkte forbindelse mellem den brede og den snævre betydning af ordet ritual, som jeg indledte med, bliver vigtig. For dette at værdsætte eller hylde noget bestemt frem for noget andet, at dyrke visse guder frem for andre, er ikke forbeholdt såkaldt religiøse mennesker. Vi indgår alle sammen hele tiden i sådanne rituelle sammenhænge, hvorved vi i kraft af vores blotte deltagelse, uagtet hvad vi måtte tænke for os selv, sanktionerer bestemte virkelighedsopfattelser og fremhæver visse idealer på bekostning af andre.

Som deltager i et religiøst ritual hylder vi bevidst eller synligt bestemte guder og skriver under på bestemte værdier. Men det gør vi også i mere hverdagsagtige handlinger, selvom det foregår på et mere ubevidst eller usynligt plan. Derfor kan vi lære meget om os selv og vores samfund ved at betragte vores helt almindelige dagligdags handlinger som religiøse ritualer, selvom de ikke er bevidst stilerede som sådanne.

Tager vi bilen på arbejde hver dag, hylder vi fart, effektivitet og den teknologisk forstærkede bevægelighed. Cykler vi, bakker vi op om bestemte idealer om sundhed og miljørigtig adfærd. Insisterer vi på at gå, bliver vi udtalte fortalere for langsomhed og kontemplation.

Går vi til fodboldkamp og skråler med på stadion, fremhæver vi fysik og taktik som attråværdige egenskaber. Ser vi kampen foran fjernsynet, hyl-der vi moderne teknologis mindskning af afstande, og får vi øl og en slud-der imens, signalerer vi dermed, at kammeratskabet og hyggen er mindst ligeså vigtigt som at udvise opbakning til sit hold. Går vi til ballet eller klassisk koncert, mens der er landskamp, dyrker vi bestemte højkulturelle idealer om, at ånd og dannelse er vigtigere end fysisk udfoldelse, folkelig kultur og godt gammeldags kammeratskab.

Når vi går i stormagasinet og finder den dyre skjorte fra det rigtige mærke, lægger den på den alterlignende betalingsskranke og kører kredit-kortet igennem automaten, er vi ikke blot med til at fastholde bestemte skønhedsidealere. Vi sanktionerer også et kapitalistisk økonomisk system, hvor en vares værdi ikke afhænger af de materielle og arbejdsmæssige om-kostninger, der skal til for at fremstille den, men af alle mulige andre for-hold, inkl. den signalværdi og kulturelle kapital, det i øjeblikket anses at udløse at have netop den skjorte. Når vi i stedet for at købe den dyre skjor-te sparer pengene op eller investerer dem, sætter vi vores lidt til en frem-tid, hvor vi skal udfolde os og have økonomisk råderum i stedet for at leve livet nu og her og stole på, at fremtiden hviler trygt i gudernes hænder.

Jeg har fremdraget så relative jordnære eksempler, fordi jeg gerne har villet vise, at vi med ritualer har med helt grundlæggende menneskelig ad-færd at gøre. Eksemplerne kunne naturligvis udvides til den strengt politi-ske eller kulturelle sfære, hvor vi gennem deltagelse i diverse arrangemen-ter er med til at skabe og vedligeholde de mål og værdier, som samfundet og de mindre fællesskaber for nærværende indretter sig efter at realisere som det primære.

Vil man have magt over en befolkning, er det bedste, man kan gøre, at umuliggøre eller forbyde bestemte rituelle handlinger. Men hvis man vir-kelig vil have tag i dem, skal man sætte nogle andre i stedet for. Ritualer er altså ikke hverken en god eller dårlig ting. De er en grundlæggende men-neskelig adfærds- og samværsform, som både kan bruges eller udnyttes, hvis man forstår det. Men de kan ikke forføjenes over på en direkte, hensigts-bevidst måde, fordi de netop arbejder på et andet plan end den formåls-rettede rationalitet. De kan ikke instrumentaliseres fuldstændigt, for ritua-ler siger og gør altid andet og mere end det, der kan udtrykkes i en erklæ-

ring. Derfor kan rituelt baseret og kollektivt sanktioneret adfærd, man anser for uhensigtsmæssig eller skadelig, bedst – eller udelukkende – modvirkes med en mere hensigtsmæssig eller sund rituel adfærd.

6. Ritualkritik

Ritualer har til alle tider haft deres kritikere. De har beskyldt dem for at være overfladiske, meningsløse eller direkte skadelige. De har ønsket at opløse dem for at frigive energi til den rette tænkning eller den rette handling.

Men ritualkritikerne har altid fejlet i sidste ende. For de har kun tænkt og talt på et begrænset område og har ikke haft blik for, at ritualer forbindes os med dybere såvel som højere planer, både indadtil, udadtil – og opadtil, hvis man vil bruge denne klassiske religiøse rummetafor til at betegne det guddommelige.

Det betyder ikke, at ritualkritikere kan eller skal forstumme. For de har deres ret. Ritualer er ikke alt. Ritualer kan misbruges. Vi kan være fanget i dårlige rituelle mekanismer, som vi har behov for at blive reddet ud af, og første skridt på vejen mod dette kunne med fordel være en bevidstgørelse om det problematiske i situationen.

I kristendommen hævdes det for eksempel, det sande offer ikke er den rituelle handling, hvormed mennesket forbinder sig med Gud gennem bekendelse, lovsang og sakramentale handlinger, men det liv, jeg skal bringe i tjeneste for min næste. Men de klogeste af kirkens mænd har samtidig haft blik for, at det slappe og syndige menneske kun kan blive i stand til at bringe sit liv som et offer til næsten, hvis det gennem deltagelse i rituelle handlinger bliver kultiveret og omformet i den guddommelige kærligheds navn.

7. Ritualets uomgængelighed

Der tales meget om fællesskab for tiden. I en sådan grad, at det kan forekomme hult. Ud fra den ritualteoretiske betragtning, som er anlagt i denne artikel, ville vi som samfund både på kortere og længere sigt være bedre tjent med en mere rituel indkodet og indøvet fælles horisont af symboler og handlinger med en vis vertikal forankring i noget-mere-end-os-selv frem for denne vage horisontale fællesskabsfølelse.

Ritualer er ikke kun uomgængelige. De er også nødvendige. Det er gennem deltagelse i rituel praksis, vi kultiverer os som enkeltmennesker og samfund. Det bør enhver, der vil ændre på noget i psykologisk, politisk eller religiøs henseende, have blik for. Første skridt på vejen er at blive i stand til at aflæse og afkode rituel adfærd. Det er det, denne artikel gerne har villet forberede læseren i.

Hvordan man så rent faktisk ændrer på rituel adfærd og påvirker andre gennem ritualer, det er et helt andet spørgsmål. Det kan man næppe lære af en diskursiv tekst som denne. Det må læres og opøves rituelt, langsomt og vedholdende, gentagne gange.

Men samtalen om det kan man begynde på med det samme. Nedenfor gives der anbefalinger til videre læsning til inspiration for denne samtale.

8. Litteratur

Catherine Bell, *Ritual. Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press 1997 – grundlæggende indføring i forskningshistorie, teorier og kontekster, der kan læses med stort udbytte, selvom man ikke deler forfatterens særlige syn på stoffet.

Robert N. Bellah, *Religion in Human Evolution*, Harvard University Press 2011 – uomgængeligt nutidigt hovedværk om religion set i et evolutionært og dybdehistorisk så vel som mere klassisk religionshistorisk perspektiv.

Pascal Boyer, *Religion Explained*, Basic Books 2001 – veloplagt indføring i kognitive og evolutionære fortolkninger af religion, der også i kraft af forfatterens teori, der vil forklare alting, med al tydelighed viser begrænsningerne i denne reduktive, forklarende tilgang til religion.

Kristoffer Garne, *Den kristne religion. En vejviser*, Eksistensen 2019 – en letlæst indføring i kristendommen skrevet ud fra et religions- og ritualteoretisk synspunkt, som jeg yderligere har udfoldet i artikler og i de to bøger *Natur og religion i det indre og ydre* (2019) og *Den danske gudstjeneste* (2020).

Jonathan Haidt, *The Righteous Mind*, Penguin Books 2012 – medrivende skildret teori om menneskets moralpsykologiske anlæg med vigtige både politiske og religiøse perspektiver.

Iain McGilchrist, *The Master and His Emissary*, 2. udg., Yale University Press 2019 – kompleks, men fascinerende bud på en opdateret teori om de menneskelige hjernehalvdele samt en engageret skildring af

vores vestlige civilisations oversættelse på den venstre, formålsrettede del.

- C.G. Jung, *Psykologi og religion*, Gyldendal 1968 – en klassiker i dybdepsykologien, hvor Jung bl.a. udfolder sine tanker om religion og ritualer som middel til ”åndelig hygiejne”.
- Alexandra Maryanski, *Émile Durkheim and the Birth of the Gods*, Routledge 2018 – indføring i Émile Durkheims vej til hans klassiske og banebrydende religionsteori og aktuelle argumenter for, hvorfor han havde ret i at betragte religion og ritualer som samfundets ophav (og ikke omvendt, som misforståelsen ofte lyder).
- Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, online via tidsskrift.dk/rvt – dansksproget tidsskrift, hvor mange af de teorier, jeg lægger mig i slipstrømmen af, er præsenteret, diskuteret og anvendt.
- Roy Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge University Press 1999 – det bedste bud på en opdateret, samlet ritualteori med mange vigtige distinktioner og definitioner.
- Jeppe Sinding Jensen, *What is Religion?*, Routledge 2014 – grundbog I religionsvidenskab med gode skemaer og referencer.
- James K.A. Smith, *You Are What You Love*, Brazos Press 2016 – populær sammenfatning af forfatterens teologiske *Cultural Liturgies*-trilogi, hvor mennesket betragtes som et liturgisk, tilbedende væsen.
- Victor Turner, *From Ritual to Theatre*, PAJ Publications 1982 – en af de store religions- og ritualteoretikere ser tilbage på sine egne definitioner og forholder sig bl.a. til de stadigt mere flydende grænser mellem kunst og religion.
- Arnold van Gennep, *The Rites of Passages*, University of Chicago Press 1960 – engelsk oversættelse af den franske klassiker fra 1909, der er grundlæggende for forståelsen af ”overgangsriter” og stadig læseværdig med utallige gode eksempler fra religionshistorien.
- Ole Vedfelt, *Ubevidst Intelligens*, Gyldendal 2000 – et bud på en opdateret integrativ teori om den menneskelige psyke i den dybdepsykologiske tradition; teorien er også præsenteret og udfoldet i forfatterens bøger om andre emner med fokus på bl.a. drømme.